

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

JANKÓ JÁNOS

Afrika és a magyarok

Eredeti közlés/Original publication:

Budapesti Szemle, 1888, 53. köt., 135. szám, 423–438. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.184

Dátum/Date: 2012. december 30.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B.WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

Jankó János: Afrika és a magyarok, *AHU MATT*, 2012, **pp. 1–13. old.**, No. 000.000.184, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Közkönyvtárakban

Kulcsszavak/Key words

Magyar Afrika–kutatás, magyar afrikai kutatások tudománytörténete, a magyarok Afrika iránti érdeklődésének kezdetei és korai századai, magyar utazók Egyiptomban, Benyovszky Móric, Magyar László, Ladislaus Magyar, Hungarian African studies, history of Hungarian African studies, beginning and early centuries of the attention towards Africa by Hungarians, Hungarian travellers in Egypt

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMEN-

TUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC
SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES,
COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/ writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

AFRIKA ÉS A MAGYAROK

Jankó János

A leghíresebb angol földrajz-írók egyike, Ravenstein, évek óta azzal foglalkozik, hogy megírja Afrika földrajzi megismerésének történetét, kezdve a legrégibb kortól mind a legutolsó napokig, az egész művelt világ szakirodalmának földolgozásával, melyben megállapítja, hogy melyik utazás vagy az arról szóló útleírás mennyi újjal gyarapítja Afrika földrajzi ismeretét időrendben, úgy hogy ez óriási kritikai tanulmány, mely még az arab irodalomnak Afrika földrajzára vonatkozó jelentékeny részét is felöleli, tulajdonképpen Afrika fölfedezésének tudományos történetét nyújtja, melyben nemcsak a fölfedezési tények állítatnak össze időrendben, hanem azok hatásai is megjelöltenek úgy az illető korok azóta elavult, mint a jelenkor újjászületett tudományos fölfogása által megvilágítva. E dolgozat célja épen annak föltüntetése, hogy az afrikai fölfedezések mozgalmas életében mennyi részt vett a magyar, mennyi tudományos becsű anyagot szolgáltatott Afrika megismeréséhez a magyar utazóknak (nem mindig magyar nyelvű) irodalma és mennyit maga a magyar irodalom, milyen ennek Afrikára vonatkozólag jelenlegi iránya s végül minők azon közegeink, a melyek az újabb afrikai fölfedezésekről a magyar közönséget értesítik. Azt hiszszük, hogy a nagy tudósnak, Ravensteinnak, ki csak Magyar László és gróf Benyovszky Móricz működéséről és a «Magyar Földrajzi Társaság» létezéséről tud, néhány adatot szolgáltatathatunk nagyszerű munkája számára.

Az a világrész, mely minket, magyarokat, e talpalatnyi föld után, mit Árpád ősapánk szerzett meg kardjával s hagyott ránk örököül, leginkább érdekelt: Ázsia. Ott ringott a mi népünk bölcsője egykor, onnan inda ki az a maroknyi bátor sereg; hogy keresztül küzdve magát egy óriás néptengeren, oly földre jusson, mely otthonához legjobban hasonlít s melyet második otthonává varázsolt. Ez a történeti múlt volt az, mely a magyar tudományos kutatók figyelmét Ázsiára fordítá, s ez volt az, mely az oly bátorlelkű embereknek, mint Reguly, Vámbéry, Körösi Csoma, Ujfalvy stb. kezébe nyomta a vándorbotot, hogy bejárják és megismerjék azt az őshazát és hogy az egész világot érdeklő és gyakran politikai fontosságú fölfedezéseikkel ne csak nekünk magyaroknak, hanem az egész művelt nyugatnak és a tudományoknak tegyenek szolgálatot.

Az afrikai szárazföld és a hozzá tartozó szigetvilág a magyarok előtt kevés érdekű volt, mert nem volt okunk rá, hogy e földrésszel behatóbban foglalkozni szükségesnek éreztük volna s most is távol áll tőlünk minden olyan szándék, mely a magyaroknak egy oly távol eső világrészen, mint Afrika, valami különös szerepét akarna fölfedezni. Sőt ily reménnyel még a jövő sem kecsegtet. A magyar tengerészlet ma még nincs akkora, hogy a többi középtengeri államok mintájára jogot formálhatna Afrika valamely még eddig el nem foglalt részére s másrészt az is bizonyos, hogy mikor majd a magyar tengerészlet erre először gondolhatna, akkor már a

többi európai hatalmak gyarmatosító politikája rég megosztzkodott minden termékeny vagy fontos területen. A magyarok afrikai utazásai tehát egészen más szempontok alá esnek s azért mi azoknak vagy kizárólagosan tudományos becsét tekinthetjük, vagy azon politikai vagy más nemű szolgálatot, melyet az illető utazók az őket kiküldő nemzeteknek tettek.

Az első magyar ember, ki Afrikáról írásbelileg tudósít Minket, Pécsvárady Gábor volt 1517 és 1520 közt. Ő maga Afrikában nem járt, hanem Palesztinában utazgatott s amit itt Afrikáról hallott, azt összegyűjtötte. Műve, melyben 1514-ben több magyar társával együtt tett útját vázolja, s melyben 267 általa meglátogatott helyről emlékezik meg, többet foglalkozik az általa olvasott könyvek adatainak beillesztésével, mint a saját tapasztalatainak ecsetelésével; a könnyen hívő utazók közé tartozik, könyvének helyrajzi része azonban sok érdekest tartalmaz. «Hallomás után» sokat mond Kairóról (nálá Kayrum) adatai azonban épen nem hitelesek és így e könyv a magyar irodalomban inkább irodalomtörténeti mint földrajztudományi becsű.¹⁾ A második magyar útleírás Huszthy György tollából ered 1532-ben, ki egyszersmind az első magyar ember, ki Afrikában járt és ez utazását le is írta, de könyve mind máig kiadatlanul hever a római bibliotheka reginában.²⁾ Huszthy előtt járt már magyar ember Afrikában, Bélay Barnabás magyar követ 1516 és 1532 közt, de Ő utazásáról mit sem írt s csak Verancsics nyomán értesülünk arról, hogy Bélay a török szultánt kísérte Egyiptomba, ki melléje négyezer magyar ruhába öltöztetett ráczot rendelt, hogy elhitesse a mamelukokkal, menyinyire segíti őt még a magyar király is, már tudniillik Bélay. – E három utazót azonban még nem vehetjük komolyabb figyelembe; az első nem járt Afrikában; a második könyve afrikai útleírása nem jelent meg, a harmadik pedig nem írt utazásáról.³⁾

A magyar Afrika-utazók sora tulajdonképpen a múlt század második felében nyílt meg és pedig mindjárt egy fényes alakkal, kinek vakmerő bátorsága, sajátos kalandos sorsa egész Európát meglepte. Gróf Benyovszky Móricz volt az első magyar Afrika-utazó. Műve megjelenésének nagy fontosságát csak akkor tudjuk kellőképpen méltányolni, ha ismerjük azon kor irodalmát, amelyben Benyovszky műve megjelent. 1651-ben adatott ki az első könyv Madagaszkárról, melyet François Cauche de Rouen írt, mely azonban csak két kikötőt ismertet. Ettől kezdve 1748-ig, tehát egy egész évszázadon keresztül mindössze hét mű jelent meg Madagaszkárról, pedig a franciák ez idő alatt is szünetlenül azon fáradoztak, hogy gyarmatokat létesítsenek Madagaszkárban. A múlt század második fele e tekintetben irodalmilag még meddőbb volt; a Challaud madagaszkari szótárán s a Raynal azon munkáján kívül, amely az európai gyarmatosítások történetét írja le az Indiákon, s melyben már a könyv tárgyánál fogva is csak kis hely jut Madagaszkárra, egyedül Rochon írt e szigetről (1791), de szintén egy keletindiai utazás keretében. Így érthető meg, hogy mily fontos volt Benyovszky útleírásának megjelenése, ki maga mint politikus, mint

¹ Pécsvárady G. *Compendiosa quedam: nee minus lectu iocunda descriptio urbis Hierusalem: atque diligens omnium loconau terre sancte hierosolymis adnotatio.* 40, 86 l. Bécs, 1520.

² Bayer János: *Heraklius Afrikanus.* Lócse, 1673. V. 6. Figyelő, XII. 367. 1.

³ Dr. Márki Sándor: *Magyarok a szentföldön. Földr. Közl.* 1881. 149–154. l.

katona s mint élénk észlelő vett részt, sőt egy ideig a vezérszerepet vitte a franciák madagaszkári gyarmatosításaiban, majd önállóan, mint király küzdött épen a franciák ellenében. Az ő munkája nyújtotta az első hivatalos értesítést Madagaszkár viszonyairól, addigi történetéről, föld- és néprajzáról és fontossága a legnagyobb elismerésben részesült akkor, midőn könyve angol nyelven való első megjelenése utáni évben egy francia és két német kiadást ért meg s mely azután még jó ideig az egyedüli hiteles forrás volt Madagaszkár szigetére nézve.⁴)

Madagaszkár azonban nem tartozik közvetlenül az afrikai szárazföldhöz, mindazonáltal az afrikai kutató utazásokat a magyar részről egy nem kevésbé fényes jelenés nyitja meg. Magyar László, a bátor tengerész volt az, ki eddig a csak oly sok küzdelem árán megszerezhető Afrika-utazó nevet a magyarok közül igazán megérdemelte. Utazásait még csak egész röviden sem ismerhetjük, bár eredményeiben valamennyi magyar utazás közt a leggazdagabb; az ő utazásai mind a legújabb időkig, a Serpa Pinto, Cameron, Pogge stb. utazásáig az egyedüli hiteles forrást képezték Dél-Afrikának általa bejárt ismeretlen belsejére s még most is s még a külföld tudós világa előtt is igazi tudományos becsűek. E helyen az ő munkásságát részletesen ismertetni nem is szükséges, egyrészt a magyar tudományos akadémia leveleit és munkáit kiadván, azokat minden magyarnak hozzáférhetővé tette, másrészt a *Buda-pesti Szemle* régebbi évfolyamaiban is sok becses ismertetés és adat jelent meg róla. Útvonalainak nagy részét más utazó még nem járta be, bár közel jutott hozzá, vagy azon át is ment, de végig nem kísérte, nem követte s így ez útvonal ismertetése máig is magában áll; másrészt a világ egy tudósa sem közlött még a kimbunda népről oly kitűnő s mondhatjuk klasszikus ismertetést, mint Magyar László; fájdalom, nagy munkájából, melyet ő három kötetre tervezett, csak egy jutott az akadémia birtokába; kettő elégett a szerző halála után. Magyarország Magyar Lászlót nem segíthette afrikai utazásaiban, annál büszkébbek lehetünk reá, hogy ő a maga emberségéből, a saját küzdelmeivel tudta kiérdemelni azt a nevet, melyhez idegen emberek az állam segélyével jutnak, mert nem szabad felednünk, hogy Afrika az utazóra nézve a legdrágább és a legkevésbé biztos szálló hely. Ő tudásvágyának áldozott akkor, mikor azt a hányatott és nehéz életet választotta s tudományos munkásságáért elismeréssel adózik neki első sorban magyar hazánk, másod sorban az egész kozmopolita tudós világ. És tőle egyik sem vonta meg az elismerést! Legalább részben nem! Mégis! a külföld tudós világa elég éles kritikát mondott Magyar utazásaira; részben ugyan elismerte érdemeit, de erősen megtámadta a helymeghatározásokat, távolságbecsléseket és végül a neveket. Magyar László csillagászati helymeghatározásai valóban hibásak és azokat védelmünkbe egyáltalában nem vehetjük, de távolságbecsléseinek és különösen helyneveinek megtámadását nem tartjuk egészen jogosúlnak.

⁴ Benyovszky: *Voyages et Mémoires de Maurice Auguste, comte de – –, magnat des royaumes de Hongrie et de Pologne*. 8-adr., két kötet. Páris, 1791. – *Schicksale und Reisen, von ihm selbst beschrieben*, übersetzt von G. Forster. 8-adr., két kötet. Lipcse, 1791. – *Begebenheiten und Reisen*. Bd. III. u. IV. von G. Forsters: *Neue Geschichte der See- und Landreisen*. Hamburg, 1789–1808. – *In Forster's Magazin von merkwürdigen neuen Beschreibungen*. Berlin, 1790–1839. (Voss.) 8-adr., III. k. 1806. – *Élete és utazásai*. Budapest, Ráth. 1887.

A távolságot Magyar rosszul határozta meg, de azt senki sem vette figyelembe, hogy a hiba körülbelül állandó; s így Magyar távolságbecslései az egyes útszeletek hosszát egymáshoz viszonyítva, az újabbkori fölfedezések által megerősített földrajzi alapon elég jól alkalmazhatók. A mi a neveket illeti, azok kritikája teljesen alaptalan és értéktelen. Tudjuk, hogy az afrikai földrajzi nevek legnagyobb részt jelentenek valamit az afrikai nyelvekben; a kik tehát a neveket megbírálják, azoknak ismerniök kell ama nyelvek szótárát. A Magyar László neveinek megbíráói pedig ezt nem ismerték, sőt nem ismerhették, mert ama vidékek nyelveiről még akkor nem jelentek meg szótárak. S így a kritika alapját mi képezte? Az, hogy ugyanazon név előfordul-e más utazó leírásában s ha nem, akkor a név koholt, a szerző pedig csaló. Magyar László gyűjtött össze néhány oly nevet, mi más utazóknál elő nem fordul, a külföld tudós bírálói meg is támadták e neveket, melyek ismeretlenek, koholtak s az utolsó években mégis kiderült, hogy nyelvészeti alapon kifejtett vizsgálódások mellett azoknak a neveknek meg van a magok eredeti s még máig is élő és alkalmazott jelentésök. Egyáltalában szükséges volna, ez egyetlen magyar Afrika-utazó utazását tudományosan, a jelenkori egész szakirodalom alapján a külföld régibb keletű, de magát még ma is fönttartó, kritikája ellenében megbírálni s ez által Magyar tudományos jó hírnevét visszaállítani; kötelesség ez a derék utazó iránt, s e kötelesség teljesítése ránk magyarokra vár.⁵⁾

A magyar Afrika-utazók két legkiválóbb alakja Benyovszky és Magyar. A többiek gyakran igen szép eredményt mutattak föl, de ily világhíre nem tettek szert. Ezeket már csak az egyes országok szerint ismertetjük, tekintet nélkül az időrendre.

Afrika azon része, melyben legtöbb magyar ember járt s melyről a legtöbbet írtak a magyar irodalomban, Egyiptom. Ez a klasszikus föld, a művelődés ez első bölcsője, a csodák e tárháza vonzotta a magyarokat leginkább, lehet, hogy a dologban annak is nagy része volt, hogy a közlekedés oda legkönnyebb, legegyszerűbb s maga az élet Egyiptomban a legbiztosabb. A történelemnek az idő ellen is makacsul dacoló maradványai már korán érdekelték a magyart és büszkén mondhatjuk korábban, mint más európai nemzetet, de itt is irodalmunk azon korának rossz hírneve árthat nekünk. Az első magyar, ki Egyiptomot az első vízesésekig bejárta, Petrichevich Horváth Lázár volt. Ez útvjáról egy nagy munkát akart írni, és ehhez leveleiben és naplójegyzeteiben igen becses anyagot gyűjtött össze, de a sors e tervét meghiusította. Utazási művének első része a szent sír leírása lett volna, ez el is készült francia nyelven, az egész világnak írva, de midőn a szerző a könyv kinyomatása végett Ham-

⁵ Magyar L.: *Délafrikai levelei és naplókivonatai*. Pesten, 1857. – *Délafrikai utazásai*, I. kötet. Pest, 1859. Sajtó alá rendezte Hunfalvy János. Németre fordították Hunfalvy J. és Petermann A. – *Rövid tudósítás a Moluva vagy Moropuu és Lobál országokról*. *Magyar akad. értes.* XIX. 1859. XI. sz. – *A délafrikai Munda, Evambo, Lungo és Kapota tartományok általános földirati vázlat*. *Philos. törv. és tört. értes.*, III. k. 1862. 254. stb. 1. – *Carta ao governador de Benguela*. *Boll. Ann. Conselh. Ultramar.* 1856 (e cikk a külföldi és magyar irodalomban ismeretlen). – *Petermann's Geogr. Mittheilungen*. 1856, 36. lap; 1857: 149., 181., 191., 540. 1.; 1858: 169., 170., 353. 1.; 1859: 276., 353. 1.; 1860: 44., 114., 227., 234. 1.; 1862: 482. 1.; 1870: 344. lap. – *Journ. of the Roy. Geogr. Soc.* XXIV. k. 1854: 271., 275. 1. – Hunfalvy J., Magyar László. *Budapesti Szemle*, 1874. IV. k. 8. f. – Ifjabb Jankó János: *A Farosongó víz- és a Kongon*. *Budapesti Szemle*. 1887 aug.

burgba indult, útközben Bécsben néhány napi gyöngékedés után egy szíverének megpattanása következtében meghalt, mielőtt nagy munkáját befejezhette volna s így az ő egyiptomi útja csak néhány leveléből és egy kis életrajzi művéből ismeretes⁶.) Utána a kedélyes Hoványi Ferencz járt itt, kinek műve egy szentföldi utazás keretében Egyiptom éjszaki részeit is élénk színekkel, bár nem sok eredetiséggel ecseteli, de mindazonáltal nevezetes, mert a későbbi magyar utazók mintegy kalauzskönyvet használták.^{7**})

Ugyancsak az ötvenes években megjelent egy magyar díszmű is Egyiptomról Forray Iván gróftól, mely abban az időben, ha külföldre jut, csaknem oly hatást idéz elő, mint jóval később Ebers korszakalkotó műve. De hát azt a munkát, mely tizen-nyolc művészi kivitelű képben ismerteti Egyiptomot, magyarul írták meg s így a külföld nem vette tudomásul. E nagyszerű könyvet különösen az teszi értékké, hogy az egyiptomi népélet legeredetibb alakjait állítja elénk egy-egy képben oly híven, hogy azt az író ember ívekre menő leírással sem pótolhatná s hogy azt az ethnographus bátran használhatja alapul. Nem gyakori szerencse az, mi e mű szerzőjét érte; ugyanis Szolimán, egyiptomi basa, megengedte neki, hogy festészeti célból háremét is meglátogassa. A szerző maga nem írhatta meg, s a képeket magyarázó szöveget a szerző négy levelén kívül Császár Ferencz írta, részben annak kiadatlan levelei alapján. E kevéssé ismert műben három kép van Alexandriából, nyolcz Kairóból s kettő a Nílus mellékéről s ha a munkának földrajzi becse kevés is, annál értékesebb az az ethnographus számára. A díszművet csak a szerző halála után annak anyja, gróf Forray Endréné, adta ki Pesten.⁸)

A szuezi csatorna, a lángész e mesterműve, mely Lessepsnek örökre halhatatlan nevet szerzett, megnyitása alkalmával egész Európát fölrázta, s e rázkódás, mely annál nagyobb volt, mivel a csatorna létesítésének lehetőségét oly soká kétségbe vonták, Magyarországra is hatott. Ő Felsége elhatározta, hogy a megnyitási ünnepélyen részt vesz, s következőleg ott kellett lenni a hírlaptudósítónak is. Ez a hírlaptudósító a szellemes és eleven tollú író, Kecskeméthy Aurél. Műve, melyet ez, útról írt, félhivatalos jelentés az ünnepélyről s így tudományos becslő új adatokat nem igen kereshetünk benne. De Kecskeméthy A. nemcsak hírlapíró, hanem a társadalmi élet szigorú tanulmányozója is volt, s könyvének azon része, mely Egyiptom népének elemeit és ezeknek egymáshoz való viszonyát egy magasabb társadalmi szempontból tárgyalja, melyet nem csupán az emberi szellem és történet, hanem a természeti tényezők is meghatároznak, igen becses adatokat és józan fölfogást nyújt e társadalomtudományok tanulmányozója számára.⁹)

Ugyancsak Ő Felsége kíséretében utazott báró Pongrácz Emil, ki utazásait szintén leírta két kötetben. E sok élénkséggel írt munka szórakoztató olvasmány, mely a látott és hallott dolgokat egy költői érzékeny kedély nemes és ábrándos fölfogásával, tehát a szerző saját egyéniségének leghívebb visszatükröztetésével állítja elénk,

⁶ Komáromy Ferencz: *Petrichevich Horváth Lázár*. Pest, 1854.

⁷ Hoványi Ferencz: *Néhány hét a Szentföldön*. Bécs, 1858.

⁸ Gróf Forray Iván: *Utazási Album*. Pest, 1859.

⁹ Kecskeméthy Aurél: *Háromezer tengeri mértföld*. Pest, 1870., Különösen I. a 253–265. lapokat.

örökké mozgékony es változó képekben. Pongrácz könyvének tudományosabb becsű részét is ott kell keresnünk, a hol mint szakember szól. Kecskeméthy politikus volt és munkáját a tudomány számára az a néhány lap társadalomtudományi értekezés tette becsessé, éppúgy a Pongrácz művét értékessé az a huszonöt lap teszi, melyben mint pénzügyminiszteri titkár szól Egyiptom birtokviszonyairól. Ismeretes az az elzárkózott tartózkodás vagy inkább elképzelhetetlen rendetlenség, mellyel a keleti államok pénzügyi zavarait elrejtik. Semmi hivatalos kimutatás az egyes évekről s csak úgy gondolomra, a magántudakozódások alapján lehet az egyes tételek értékét körülbelül megállapítani. A legutolsó (nyolcvanas) évekig e században Egyiptom pénzügyéről csak három jelentést tettek közzé, az egyiket Mengin, a *Histoire de l'Egypte sous Mahommed Ali* című munkájában az 1821. évről, a másikat az angol konzulok hivatalos közlönye a *Blue Book* az 1833. évről és végül a harmadikat báró Pongrácz Emil az 1867–8. évről. Előtte negyedfél, utána egy évtizeden át e hálátlan tárggyal nem foglalkozott senki, s csak az utolsó időkben, hogy az európai befolyás Egyiptomban mindinkább megszilárdult, kezdik Egyiptom pénzügyeit jobban ismerni. Pongrácznak tehát mint szakembernek ez adatai igazán érdekesek és becsesek.¹⁰⁾

Szintén a szuezi csatorna megnyitása alkalmából járt a Nílus mentén s azt az első eséskig be is utazta Benedikty József; utazását érdekesen írja le, de újat nem mond s míg a két előbbi műnek megvolt a maga szakbecse, Benedikty könyve csak hasznos, tanulságos és szórakoztató olvasmány marad.¹¹⁾ Gróf Forgách Sándor Egyiptomban többször megfordult, sőt ott, a hogy könyvéből kivehetjük, jegyesét vesztette el, ki Kairó mellett van eltemetve. Gróf Forgách útleírásának első fele érdekes képet adja a felső-egyiptomi életnek, de megelégszik a magyar irodalmi forrásokkal, a külföldieket nem igen említi. Tudományos becse nincs; bővelkedik a vallásos reflexiókban, de ez a Szentföldön járt emberek közös tulajdona; ezen kívül azonban éppen nem elfogultság nélkül s igen is hevesen támadja meg Darwint.¹²⁾ Ugyane hibába esik dr. Zádori János, ki a Szent-István-társulat megbízásából különben hasznos könyvet állított össze Egyiptomról, melyben népszerű alakban elmond mindent, a mit Egyiptomról mélyebb tudományosság nélkül el lehet mondani. Ő maga is járt ez antik földön, de a saját élményeit egészen háttérbe szorítja, tapasztalataiban nem bíz, mert minduntalan azon tíz könyvet idézi, melyet alapul használt e keleti úti vázlatok megírásában. Ügyes összeállítás, melynek sem eredetisége, sem tudományos becse nincs, de a magyar irodalomban egész az Asbóth munkájáig hézagpótló volt.¹³⁾

Asbóth János adta meg végre azt a hézagpótló művet, mely Egyiptomot minden társadalmi és politikai valamint tudományos kérdéseinek főlemlítésével s e kérdések mai álláspontjának jelölésével a mai ismeretek alapos összeállításával s mindezeket a saját érdekes úti tapasztalataival kiegészítve, egy tanulságos könyvben leírta. A szerző nem tart igényt a tudós címre, s újat nem is mond a föld- és néprajzra vonat-

¹⁰⁾ Báró Pongrácz Emil: *Suezig és vissza*, két kötet. Pest, 1870. L. II. k. 157–182. 1.

¹¹⁾ Benedikty József: *Nilusi Emlékek*. Pest, 1871.

¹²⁾ Gr. Forgách Sándor: *Keleti vázlatok*. Esztergom, 1873.

¹³⁾ Zádori: *Egyiptom*. Úti vázlatok. Buda-Pest, 1874.

kozólag, de néhány komoly és figyelemreméltó megjegyzést tesz a politikai és társadalmi kérdésekben, s ha a szerző előadásában főleg arra a hatásra törekedett, hogy az olvasó oly elevenen, színgazdagon lássa a dolgokat, mintha maga utaznék, úgy e célját elérte, de különös érdeme marad az is, hogy e mellett minden fontosabb dolgot és kérdést a maga helyén áttekinthetően tárgyai és összes tényezőiben és kapcsolatában megértet. E mű a magyar irodalomban nemcsak jelentékeny, de rendkívüli számot tesz, s a Zádori munkáját egy tudományosabb forrásokon alapuló s az egész anyagot helyesebb és szakszerűbb fölfogásban és oki kapcsolatban tárgyaló művel helyettesíti. Zádori műve száraz, az olvasó nem tudja, vajon ő maga járt-e Egyiptomban, nincs elég érzéke az élet mindennapi jelenségei iránt; Asbóth előnye az, hogy ezektől menten magának az egyiptomi népelemeknek sajátlagos gondolkozásmódjába vezet s így az olvasónak azon alapot nyújtja, mely az egyedüli az Egyiptomról való helyes fölfogás megszerzésére.¹⁴⁾

Önálló munkáról vagy nagyobb dolgozatról, mely magyar író tollából Egyiptomot tárgyalja, többről nem tudunk. Egy kéziratban heverő munkát írt Baraczy Gerő Egyiptomról, a ki Kairóban 1883-ban halt meg; e munkát dr. Thallóczy készült sajtó alá rendezni, a mű azonban nem jelent meg. Miért? nem tudjuk.¹⁵⁾ – Say Mór meglátogatván Egyiptomot, útjáról, mely különösen archaeologiai szempontból volt érdekes; fölolvastatott a Magyar Földrajzi Társaság előtt, melyet azonban a társaság szerkesztésében megjelenő *Közlemények* a szokás ellenére nem vett föl, mi bizonyára nem a fölolvastatás fogyatékos volta miatt történt s mindössze a társulati ügyek rovatában értesülünk róla egész röviden.¹⁶⁾ – Végül jelent meg Egyiptomról néhány úti levél is szétszórta az egyes napilapokban, melyek Egyiptom földjét és népét érdekesen, szellemesen és könnyű alakban tárgyalták. Ilyeneket írtak K. Papp Miklós, Czobor Gyula, Grubiczy stb. — Sok jeles tudósunk is megfordult Egyiptomban, kik e tartózkodásukról sok érdekes adatot szóttek be nem egyszer világhírű tanulmányaikba. Ezek közül főlegmélítjük dr. Hatala és dr. Goldzieher egyetemi tanárokat és Fraknói Vilmost, az akadémia érdemes titkárát. — Az utolsó évben tette meg a magyar nép az első kényutazást Egyiptomba és pedig sikerrel, s ebben a nagyobb lapok képviselői is részt vettek s így ez alkalomból ezek sok érdekes cikket közöltek, melyek azonban csupán ismeretterjesztők, pillanatnyi érdekűek, de tudományos becsűek nem.

Ezek azon utazások, melyeket magyar emberek Egyiptomban tettek. Most azokra az utazókra térünk át, akik Egyiptomból indultak ki dél felé a Nílus forrásvidéke felé. Nagy célt tűztek ki magoknak Csoma József és Hosszufalusi Gyula, az első földbirtokos, a második főhadnagy. Céljuk a Nílus forrásainak kutatása volt. Ez útra 1879 végén hosszú készülődés után el is indultak, de Egyiptomba jutva, megelégtettek a turisták területének bejárásával, az arabok tanulmányozásával, míg a Níluson annak első esésein túl nem haladtak.¹⁷⁾ — Ezeknél tovább jutott Solymos, ki angol szolgálatban a szudáni vasút építése eszméjének fölmerülése alkalmával mérnöki

¹⁴⁾ Asbóth: a *Zaharától az Arabáig*. Buda-Pest, 1883.

¹⁵⁾ Dr. Márki Sándor: *Magyarok Afrikában*. *Pesti Napló* 1884. 330. szám.

¹⁶⁾ *Földrajzi Közlemények*, 1881. 219. 1.

¹⁷⁾ *Földr. Közl.* 1880. 70. 1. 282. 1.; *Magyarország és a Nagyvilág*, 1880. 4. szám.

minőségben Kordovanban és Darfurban utazott. Az expeditio Dongolától kiindulva, két ágra szakadt, az egyik Sotálon keresztül Kartumba, a másik ugyancsak Sotálon keresztül, Darfur fővárosáig, El-Faserig, nyomult, hová 1874-ig európai ember eljutni nem tudott. Solymos ez útját angolul írta meg, s adataiban úgy a föld-, mint a néprajzra sok az új, a munka ezen kívül gyönyörű angol stílusával tűnt föl; a szerző magyarra is le akarta fordítani, de kiadót nem talált.¹⁸⁾ Egyiptomból kiindulva, a Nílus óriás medencéjén, tehát a keleti Szudánon keresztül hatolt Rakovszky Béla, ki régebben Port-Szaidban az ottani osztrák–magyar konzulátusnál volt alkalmazva. Rakovszky 1884-ben indult ez útjára s két évet töltött a zanzibári szultánságban s 1887-ben tért vissza Pozsonyba, rendkívüli gazdag gyűjteménnyel. A fiatal magyar tudóst a bécsi keleti múzeum előadások tartására szólította föl s ő a «német kelet-afrikai társulatnak gyarmatosító törekvéseiről» és az «osztrák–magyar kereskedelmi érdekekről Kelet-Afrikában» értekezett is. A külföld elismerő bírálata a fiatal tudós működéséhez szép reményeket enged fűzni.¹⁹⁾

A Nílustól keletre Afrika keleti partjain szintén jártak magyarok. Ezek közül gróf Zichy Maszauából kiindulva a bogoszok országát járta be a Rora-az-Geret hegységtől a Zád Amba hegyekig, Barkaig; később pedig a danakilok földjén Aszale sós síkjait kutatta át s utazásait németül megírván, ama vidékek földrajzi ismeretére az első megbízható adatokat szolgált. Gróf Zichy ez utazásainak áldozatul esett s egy csatában megöletett.²⁰⁾ – Kégl István a zanzibári partokon vadászatott, sok érdekes dolgot hozott magával haza, meg is ígerte utazásainak leírását, de egy-két hírlapi cikknél egyebet eddig nem kaptunk tőle. – A Vörös-tenger mellékét utazta be Cirer, ki Szuakinból 1884 október 12-dikén küldött tudósításokat utazásairól, melyek a *Fiume* című lapban jelentek meg, de tudományos becsük nincs.²¹⁾ – Végül megemlíti-jük, hogy a zanzibári partokon időzik jelenleg gróf Teleky Samu, kinek expeditiójáról sok mindenfélét beszéltek. Teleky Anglián keresztül Alexandriába utazott s itt egy nagy expeditiót szerelt föl, melyet hajóra szállítván, Zanzibárba vitorlázott. Egy báró Aczél Bélához írt levelében közölte is úti tervét, mely eredetileg az, hogy a Kilimandjaro és Kénia havasokat megmássza, s onnan a Báringo tó felé veszi útját, a honnan egy másik ismeretlen tóhoz akar jutni. A gróf főcélja csupán a vadászat levén, nem sok eredmény reményével kecsegtet; a vállalatnak tudós tagja nincs, pedig oly gazdag felszerelés mellett arra is lehetett volna gondolni, hogy a vállalatnak megfelelő tudományos haszna legyen. Most már csaknem fél év óta semmit sem hallottunk ez expeditióról.²²⁾

Dél-Afrikáról a magyar irodalomban hírlapi cikkeken kívül egyebet nem találunk. A Zambezi mellékén Broma hittérítő telepen működik egy magyar hittérítő, P. Czirmernann István ki egy hosszabb cikkben ismertette a hittérítő telepet s különösen a szűnni nem akaró rabszolga-kereskedés szomorú viszonyait.²³⁾ Igen érdekes

¹⁸⁾ Solymos: *Desert Life in Sudan*. London, 1880.

¹⁹⁾ *Westungarischer Grenzbote*, 1887 febr.

²⁰⁾ *Ausland*, 1875. 252–269. 1. *Wiener Abendpost*, 1874. apr. 7–9. sz.

²¹⁾ *Fiume*, 1884. okt.

²²⁾ *Egyetértés*, 1887. apr. 17., 105. sz.

²³⁾ *Magyar Allam*, 1887. 160. szám.

cikkeket közölt Reményi Antal tengerésztiszt utazásaiból, melyekben az összes afrikai partokat meglátogatta, cikkei azt bizonyítják, ha komolyabb tanulmányoknak adná magát és a megfigyelés modern módszereivel megismerkednék, igen sok hasznos dolgot állapíthatna meg és gyűjthetne össze a tudomány számára, mert megfigyelő képessége éles. Igen szépen írja le Port-Saidot, Suakint Maszauát, Hodeidaht, Mombazat, Zanzibart, Mozambikot, a madagaszkári Majungát, a Mayotte, Johanna és Noszi-Bé szigeteket, a Jó Remény fokát, Natalt, s mindenütt becsületére válik a szerzőnek a kitűnő néprajzi jellemzés.²⁴) Ugyancsak tengerésztiszt minőségben érdekes leveleket küldött a Fokföldről Greguss György, melyben úgy a Fokvárost, mint az ottani társadalmi életet ecseteli igen híven és szépen.²⁵) Vékey Zsigmond szintén látta a Jó-Remény fokát, midőn Ausztráliába hajózott, de ott nem szállt ki s nem is mond róla semmit. Utazása tehát Afrikára semmit sem eredményezett.²⁶) A Fokföldet ismertette még Nyirő Gábor, szintén tengerésztiszt, de ő is csak hírlapi cikkekben.²⁷) Általában véve a magyar tengerésztisztek szorgalmas emberek s mi azt hisszük, hogy ha több terük volna hazai irodalmunkban, ők is többet tennének a föld- és természetrajz érdekében, ha működésük csak az anyaggyűjtésre terjedne is ki.

Nyugat-Afrika leghíresebb magyar kutatója Magyar László. Róla megemlékezünk följebb. – Weinek László írt utazásairól két cikket, az egyikben Libériát, a másikban a Kongó folyam torkolatát írja le. Bár tudományos folyóiratban jelent meg mind a kettő, tudományos becse egyiknek sincs. A Libériáról szóló jó ismertető cikk, a Kongóról azonban ma már egész más képet alkotunk magunknak Stanley és mások leírásai nyomán, mint aminőt Weinek nyújt, kinek leírásánál a Magyar Lászlóé sokkal jobb, alaposabb és élvezetesebb. Weinek ez utazást 1874-ben tette meg és e leírást csak 1887-ben közölte.²⁸) Meg kell e helyen említeni az osztrák Linxot, ki Magyar L. fiával találkozott, s ki jelenleg Magyarországon tanárkodik, útleírását azonban nem számíthatjuk a magyarok irodalmához s így nem is szólunk annak becseről.^{29*)}

Éjszak-Afrika megismerésében a magyarok igen jelentékeny részt vettek. Gróf Andrássy Manó már a negyvenes években meglátogatta vadászati célból Marokkót, és arról igen érdekes leírást közölt a *Honderűben*. – Gróf Széchenyi Béla, mint oroszánvadász az 1867–70. években többször megfordult az Atlasz bércei közt s itt tartózkodásáról érdekes tárcák jelentek meg a hazai lapokban. – Nem járt hasonló szerencsével Pálffy Dénes, ki Szudán belsejéből Gelabatból gyakran rándult ki vadászatokra; kilenc évi ott tartózkodás után 1883 márciusában értékes csontvázgyűjteménnyel indult haza Győrbe, hol öt hetet töltött. Ekkor vissza akart térni Afrikába, útközben azonban tüdőgyulladásban meghalt.³⁰)

²⁴ *Pesti Napló*, 1886. 11. és 12. szám.

²⁵ *Fővárosi Lapok*, 1880. 90. sz. *Földr. Közl.* 1880. 285. 1.

²⁶ *Utazásom, a Föld körül*. Buda-Pest, 1885.

²⁷ *Pesti Napló*, 1880. *Földr. Közl.* 1880. 286. 1.

²⁸ *Természettudományi Közöny*, 1881. és 1887. kötet.

²⁹ *Von Loando nach Kimbundo*.

³⁰ Dr. Márki Sándor: *Magyarok Afrikában*. *Pesti Napló*. 1884. 330. szám.

Az Algírban megfordult magyar utazók már komolyabb irodalmi működéssel szereztek magoknak nevet. Ezek közül legfontosabb, bár Magyarországon még névről is csak alig ismert a Naphegyi működése. Mint emigráns hagyta el hazáját, s bejárta a világot; két munkát írt Algírról angol nyelven, mely úgy nép-, mint földrajzi szempontból jelentékeny számot tett a külföldi tudományos irodalomban, s melyekben a szerző mint kitűnő megfigyelő válik ki.³¹⁾ – Még járatlanabb utakon bolyongott gróf Forgách Károly, ki a *Magyarhoni Természetbarátban* és Arany János *Koszorújában* ismertette a Szahara oázai közül a zibaniakat, a Bab-el-Saharát, El-Gantrát és Biszkrát. (1858–1863); melyeket csak későbbben kezdtek alaposan kikutatni: E cikkek sok új dolgot említenek a földrajzra nézve, de magyarul lévén írva, a külföld figyelmen kívül hagyta. – Az 1881 évi földrajzi kongresszus alkalmával dr. Török Aurél és dr. Szabó József egyetemi tanárok látogatták meg Algírt. Dr. Török Aurél bejárta egész Algírt, s útját az *Egyetértés* hasábjain ismertette. A földrajzra vonatkozó mintaszerű jellemzést adott a *Földrajzi Közleményekben* (1881) s végül az antropológiailag érdekes dolmeneket a *Természettudományi Közlönyben* (1882) ismertette. E dolmeneket a tudós tanár még jobban is föl szándékozik dolgozni. – Dr. Szabó J. az Algírra oly fontossá vált alfa-ipart tanulmányozta s erről érdekes föl-olvasást tartott, melyet a *Földrajzi Közlemények* 1887-diki kötete közöl. – Egy miniket magyarokat közelebből is érdeklő cikksorozat jelent meg Bary Sándor tollából az *Egyetértés* és *Fővárosi Lapok* 1886. évfolyamában (szeptember és október). Bary a párisi jogi karon néhány arab joghallgatóval ismerkedett meg, kik őt meghívták algíri otthonukba. Ez utazást írja le Bary és különösen alaposan ismerteti az algíri társadalmi életet úgy az európaiak, mint a bennszülöttek közt. E cikkekben legérdekesebb az a hasonlatosság, melyre Bary szerint lépten-nyomon ráakadunk – úgy a szokásokban mint a gondolkozásmódban – a valódi arabok és a tősgyökeres magyarok közt. E tényből persze a rokonságra semmi következtetést sem vonhatunk.

Tripoliszban utazott és halt meg Csillagh Lipót, ki mint rajzoló csatlakozott Rohlf's híres expedíciójához, de útközben elvált tőle s egyedül folytatta útját Fezanba, azonban csak Ghatig jutott, hol a nagy fáradalmaktól megbetegedett s kénytelen volt visszafordulni. Tripoliszt még elérte, de ott 1880. október 31-dikén meghalt.³²⁾ Befejezésül föl kell említenünk Beksics Gusztávot, ki maga ugyan nem járt Afrikában, de Maltában hosszabb ideig tartózkodott s itt tanulmányozta az Afrika északi partjain folytatott kereskedelmet s megállapítá, hogy ott még az osztrák–magyar tengerészeti kereskedelem is lelhetne piacot.³³⁾

S ezzel befejeztük az irodalmilag is működő magyar utazók sorát. Mint érdekeséget, jegyezzük ide Pulszky Polyxena úrhögy nevét, ki az algíri kongresszuson szintén részt vett és Baker Sámuel magyar nejét, ki annak sorsában teljes odaadással osztozott és őt nem egyszer segítette ki az élet-halál küzdelemben.

Nálunk magyaroknál divat a kalandos életű magyarokat följegyezgetni. Megelégedéssel mondhatjuk, hogy Afrika kalandorai közt kevés magyar van s hogy azok

³¹ Naphegyi *Among The Arabs in Algeria*. London, 1868. – *Ghardaia or Ninety days among The Bni Moxab*: New-York, 1871.

³² *Földr. Közl.* 1880. 136. 1.

³³ *Nemzet*, 1886. április 8.

tisztességes keresetforrásból élnek. Ezek ott tartózkodása azonban a földrajzra teljesen eredménytelen, s bár a *Földr. Közl.* sokat főlemlít közülük, mi ezeket teljesen mellőzzük, mert hányatott élet után a jólét elérése, és egy-két ki nem adott levél megírása nem elég érdem arra, hogy a földrajzi ismereteknek ha nem is úttörői, de legalább terjesztői közé fölvétessenek.

Az a közeg, mely Magyarországon az afrikai fölfedezéseket figyelemmel kísérni hivatva van, a Magyar Földrajzi társaság szerkesztésében megjelenő *Közlemények*. A társaság jó ideig a kezdet nehézségeivel küzdött, de ma már ezeken fölül emelkedett. Tartózkodunk e helyen a társaság szigorú megbírálatától; s megelégszünk az-
zal, hogy megjegyezzük, hogy sokat kell még tanulnunk és dolgoznunk, míg folyóiratunk a külföldiekkel egy színvonalra emelkedik.

A Földrajzi társaság szerkesztésében jelent meg az *Útazások könyvtára*, melynek öt kötete közül az egyik a Serpa Pinto útleírásának átdolgozását, a másik az Asbóth egyiptomi útleírását tartalmazza. E vállalat azonban megakadt, de úgy halljuk, a jövő évben újra megindul.

Nagy hiány van irodalmunkban más téren is. A külföldi irodalmak csak úgy hemzsegnének oly könyvektől, melyek az afrikai híresebb utazásokat ismertetik. Hazánkban e téren csak két művet említhetünk föl. A Sámi Lászlóé az egyik, a mely azonban sokkal kevesebbet tartalmaz, sem hogy e téren hézagpótló lehetne. A másik csak egy bevezető értekezés dr. Thirring Gusztáv tollából, ki először kísérlette meg az összes afrikai utazásokat röviden vázolni, és azon a téren, melyet e célból rendelkezésére bocsátottak, föladatának derekasan megfelelt. Ez értekezés bevezetés a Serpa Pinto útjához, s így az írónak elég tere sem volt. Vajon e hiány a mi kiadási viszonyaink mellett mikor fog végre pótoltatni?

Ifj. Jankó János